

Валіон О.П.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

«СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРАКТ» МІЖ ВЛАДОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ У БІЛОРУСІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН (1994–2024)

У статті розкрито особливості взаємовідносин між державою і суспільством у Білорусі в умовах трансформаційних змін у 1994–2024 рр. Подано погляд на функціонування та еволюцію “соціального контракту” як неформальної угоди білоруської влади з населенням, у межах якої перша гарантувала стабільність і соціальні гарантії, тоді як суспільство зберігало політичну лояльність. Зазначено, що екзистенційними цінностями білорусів було прагнення до добробуту, стабільності, безпеки, порядку, соціальної справедливості. Суспільство приймало умови, які надавала держава, що дозволяло тривалий час утримувати баланс у їх взаємовідносинах, зберігати соціальну і політичну стабільність. Показано, що з часом запит на державний патерналізм у білоруського громадянства знизився, зростала частка тих, хто поділяє цінності ринкової економіки. “Соціального пакету”, що мали білоруси, у нових умовах було недостатньо, вони також прагнули реалізації своїх громадянських прав і свобод. А в ситуації, коли влада не могла їх надати, відбувся розрив “соціального контракту”, що спостерігали в Білорусі у 2020 році. Вказано, що фінансовою основою суспільного договору на протязі багатьох років були російські дотації, доступ до яких сповільнює соціально-економічну трансформацію Білорусі та посилює залежність від росії. “Соціальний контракт”, що сьогоденні формується, залежить не лише від внутрішніх змін, а й від зовнішніх умов, зокрема, пов’язаних із російсько-українською війною та статусом Білорусі як союзниці агресора росії. Тому питання безпеки та реалізація елементів соціальної політики є основними складовими нового формату взаємовідносин між владою і населенням у Білорусі. Вважаємо, що їх подальший розвиток залежатиме від урахування державою змінених суспільних очікувань і запитів, вироблення нових ефективних форм взаємної відповідальності, а також від завершення війни та змін у регіональній системі безпеки.

Ключові слова: Білорусь, “соціальний контракт”, цінності, влада, суспільство, соціальні гарантії, лояльність, стабільність.

Постановка проблеми. Особливістю сучасних соціально-економічних трансформаційних процесів у Білорусі є те, що за основними аспектами переходу до ринкової економіки країна не відповідає усталеним нормам. Зокрема, у республіці не відбулося масштабних ринкових реформ, хоча зміни у соціально-економічному житті здійснювалися. Білорусь змогла досягти високих темпів розвитку економіки та підвищення добробуту народу у кінці 1990-х – першому десятилітті ХХІ ст., насамперед, зростання ВВП, забезпечення базових стандартів життя громадян, соціальної стабільності, що дозволило вивести країну на провідні позиції за цими показниками серед колишніх радянських держав. Невідповідність між відсутністю ринкового реформування і позитивними результатами у соціально-економічному розвитку

країни, спонукає дослідити білоруський досвід, виокремити основні засади, ресурси і підтримку, що дозволяли республіці дотримуватися специфічного шляху посткомуністичних перетворень.

Як зауважує у цьому зв’язку білоруський науковець Ю. Шевцов, країна багато років проводить політику, що не вписується у пострадянські стандарти [1, с. 7].

Зазначена проблема є багатоаспектною, у цій статті розглянемо соціальну підтримку політики, яку проводить Олександр Лукашенко. Впродовж тривалого часу його президентства, між державою і населенням склалися відносини, що базувалися на взаємних зобов’язаннях, у рамках яких перша забезпечувала стабільність, безпеку та соціальні гарантії, тоді як громадянство демонструвало лояльність у політичній сфері. Білоруські дослідники

вважають, що між владою і суспільством діяв неформальний договір, так званий “соціальний контракт”, згідно якого держава гарантувала відповідний соціальний захист, а люди не втручалися у політику. Ця “угода” зберігала соціально-політичну стабільність до подій, що відбулися у 2020 році. Однак, нетипова реакція білоруської влади на епідемію COVID-19, фальсифікація президентських виборів, масові рухи протесту, арешти і ув’язнення демонстрантів призвели до розпаду “соціального контракту”. За цей час змінилися ціннісні орієнтації білорусів, ставлення до держави та соціальних благ, які вона надає. Білоруське суспільство прагне, щоб держава створила умови та можливості для забезпечення самим свого економічного добробуту та бажаного рівня життя. Зріс також запит на реалізацію політичних прав і свобод, що пов’язано із формуванням громадянського суспільства. Новий суспільний договір у Білорусі сьогодні формується із урахуванням проблем регіональної безпеки, зокрема, повномасштабної російсько-української війни.

Історіографічна база дослідження представлена працями зарубіжних науковців, здебільшого білоруських незалежних дослідників. Тема соціальної політики у Республіці Білорусь на сучасному етапі в академічній науці є малодослідженою особливо у проекції взаємовідносин між державою і суспільством.

На нашу увагу заслуговує робота аналітиків Білоруського інституту стратегічних досліджень (БІСД/BISS) К. Гайдука, О. Ракової і В. Сіліцького “Социальные контракты в современной Беларуси”, видана у 2009 р. У ній автори роздумують над феноменом білоруської стабільності, висувуючи одним з її пояснень, теорію соціального контракту як неофіційну угоду між владою і суспільством про взаємні зобов’язання [2]. У 2014 р. фахівці BISS підготували дослідження “Социальный контракт: двойная стратегия”, де продовжили вивчення і переосмислення проблематики. О. Пікулік та О. Артеменко у вказаній праці зазначили, що “вартість” “соціального контракту” для держави знизилася, цінність наданих благ для населення знизилася, проте “контракт” залишився чинним. Тобто, населення меншою мірою покладається на державу, зберігаючи при цьому лояльність [3, с. 15].

Цінною у контексті нашого дослідження стала праця фахівців Chatham House “Изменения социального контракта в Беларуси” [4], опублікована на основі опитування громадської думки, проведеного 3–22 лютого 2024 р. У ній

аналітики проаналізували трансформацію соціального контракту, поглядів і цінностей білорусів у сьогоденні.

У праці “Authoritarian bargain in Belarus: the system of social benefits as a factor of regime stability”, виданій у 2012 р., Jovita Pranevičiūtė-Neliupšienė і Zhanna Maksimiuk розглядають причини стабільності режиму в Білорусі через концепції суспільного договору й авторитарної угоди, та роблять висновок, що розгалужена система соціального забезпечення в республіці є ключем до розуміння стабільності системи протягом багатьох років [5, с. 106].

Andrew Wilson у роботі “Belarus: from a Social Contract to a Security Contract?” аналізує, як у Білорусі сформувався “соціальний контракт” між владою та населенням під керівництвом Олександра Лукашенка, а також його трансформацію в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів у бік безпекового контракту [6].

Серед інших робіт, що прислужилися у практичному і теоретичному осмисленні досліджуваної проблеми, стали праці В. Карбалєвіча [7], Ю. Шевцова [1], Р. Добрински, А. Адарова, К. Борнукової та ін. [8], М. Струка, В. Хомича [9], А. Сивіцького [10; 11], А. Парко, Р. Kozarzewski [12], Д. Урбан [13] та ін.

Мета статті полягає, по-перше, в аналізі особливостей взаємин між державою і суспільством у Білорусі за президенства Олександра Лукашенка, по-друге, у з’ясуванні природи білоруської стабільності, що тривалий час, існувала в країні, по-третє, у висвітленні специфіки білоруської соціальної моделі, її ціннісних домінант. Крім того, аналіз соціальних аспектів трансформаційних процесів у Білорусі дозволяє виокремити відмінності від інших країн пострадянського простору, що робить білоруський варіант цінним у контексті порівняльного аналізу постсоціалістичних моделей.

Виклад основного матеріалу. Початковий етап переходу до ринкової економіки для Республіки Білорусь, як і для інших пострадянських держав, був складним, – розпад СРСР, руйнування виробничо-економічних зв’язків, втрата ринків збуту, джерел сировини. Втім для Білорусі, яка була “складальним цехом” та однією із найуспішніших держав колишнього Радянського Союзу за соціально-економічними показниками включно до 1990 р., ці процеси відчувалися особливо гостро та призвели до глибокої соціально-економічної кризи, яка вразила всі сфери господарського життя.

Ринкові реформи початку 1990-х рр., що проводив у Білорусі уряд на чолі із В'ячеславом Кебічем, не могли зупинити спаду виробництва (понад 50 % порівняно з кінцем 80-х років), зростання інфляції, критичного становища із забезпеченням господарства енергоресурсами, підвищення цін (їх лібералізація не призвела до встановлення стійких цін), стрімкого погіршення життєвого рівня більшості населення, зростання безробіття, поглиблення інших соціальних проблем. Білоруси були розчаровані ринковим реформуванням, зростала недовіра до влади.

Перемога Олександра Лукашенка на президентських виборах 1994 року відбулася під гаслом повернення до попередньої системи [7, с. 7]. О. Федута, який у той час працював у передвиборчому штабі Лукашенка, говорив про нього, як про людину, яка слухала народ, та обіцяла захистити після розпаду Радянського Союзу [14]. Наявність лідера, який “завоював популярність як голова парламентської комісії із боротьби з корупцією... не був прихильником розриву зв'язків з Москвою... а на лацканах свого піджака носив значок Народного депутата ще з часів БРСР” [15, арк. 2], прагнув забезпечити людям добробут і порядок та вивести країну із трансформаційного спаду, викликала симпатію в суспільства, схильного до ностальгії за радянським минулим. Олександр Лукашенко уособлювався як гарант стабільності від дестабілізації і хаосу, у яких тоді перебувала країна.

До листопада 1996 року Лукашенко ліквідував розподіл влади та зміцнив контроль над державою у своїх руках [12, с. 11]. Обрана модель соціально орієнтовано ринкової економіки поєднувала ринкові і планові механізми координації соціально-економічних процесів, із активною позицією держави у вирішенні соціальних питань і великою мірою відповідальності перед суспільством [16, с. 89]. Радикальні ринкові реформи, приватизація в країні були фактично згорнуті, посилювалось державне втручання у соціально-економічну сферу.

Збереження великих промислових підприємств було прагненням унеможливити економічне руйнування, та, як наслідок – соціальної кризи. Якщо в інших пострадянських державах в основі переходу до ринку закладалися ідеологічні, ціннісні рішення, то білоруський шлях вибудовувався навколо поняття “прагматизм”. У Білорусі не відбулося переходу до нової системи цінностей, а проходила адаптація соціально-економічної системи, що склалася до кінця 80-х років, до нових внутрішніх і зовнішніх викликів [1, с. 206].

Екзистенційними цінностями білорусів було прагнення до добробуту, стабільності, безпеки, порядку, соціальної справедливості. Для них економічні питання мали найважливіше значення [5, с. 109]. Проєктом, що запропонував Олександр Лукашенко білорусам, був державний патерналізм, який мав підкреслену радянську спадщину. Держава гарантує загальну зайнятість, здійснює регулювання зарплат і цін, надає широкі соціальні гарантії, однак обмежує суспільство у політичній участі.

Патерналістська політика держави виступала важливим елементом формування особливої форми взаємин між владою і громадянами, яку білоруські дослідники назвали “соціальним контрактом”, сучасною інтерпретацією теорії суспільного договору. Її запропонували у 2009 р. аналітики Білоруського інституту стратегічних досліджень (БІСД/BISS), які провели системне дослідження, де з'ясували раціональні причини соціальної стабільності у Білорусі. У 2014 р. після низки політичних і економічних потрясінь, що відбулися у країні (2009, 2010 та 2011 рр.), переоформили та доповнили концепцію.

Згідно підходу, під “соціальним контрактом” розуміють неформальну угоду між владою і суспільством про взаємні зобов'язання і обмеження у засобах переслідування власних інтересів. При цьому зазначають, що контрагентом соціальних груп у “соціальному контракті” є політичний режим, а не держава. Завдяки існуванню такої угоди обидві сторони (як влада, так і громадяни) отримують певні гарантії: перша – власної безпеки (за умови виконання певного мінімуму зобов'язань перед громадянами); друга – добробуту (за умови лояльності до правил гри, визначеними владою спільно із громадянами або без їх участі). Експерти стверджують, що білоруська стабільність базувалася на згоді суспільства з тим станом речей у країні, що визначене владою; у свою чергу, влада виконувала певний мінімум зобов'язань, який обіцяла суспільству [2, с. 5]. Вся адміністративна система у Білорусі побудована на певній формі взаємної залежності режиму та суспільства: одне потребує пасивного громадянства, а інше хоче певних гарантій соціального забезпечення [5, с. 110].

Однак, як стверджують фахівці, суспільний договір між владою і суспільством був асиметричний, адже через відсутність інститутів ліберальної демократії не існувало механізмів зворотнього зв'язку, за допомогою яких уряд зрозумів би, чого хоче суспільство, а суспільство усвідомлювало б стратегію розвитку країни [3, с. 6].

Впродовж багатьох років ключовим ресурсом “соціального контракту” були російські дешеві кредити [17]. Ці субсидії підтримують білоруську економіку, а витрати режиму зовнішньої фінансової допомоги на соціальні блага спрямовані на підтримку його популярності [6, с. 78]. Науковці констатують: “У моделі, що склалася, президент країни виступає як анестезіолог, який знеболює соціальні групи від неминучого і травмуючого падіння рівня споживання, пов’язаного із потенційною перебудовою соціально-економічної моделі” [3, с. 6]. Тож доступ до російської економічної допомоги сповільнює соціально-економічну трансформацію Білорусі та посилює залежність від росії.

Аналітики Білоруського інституту стратегічних досліджень виділили основні положення “соціального контракту”, які зводилися до високої міри контролю режиму над соціальною сферою та економікою країни, і полягали у наступному: краще мати меншу зарплату, але гарантовану роботу; краще працювати на державному підприємстві, ніж на приватному; зберігати примусовий розподіл студентів після вузу, що дозволяє їм працевлаштуватися; підприємства, хоч не заробляють великих прибутків, але вони не скуплені іноземцями; медичне забезпечення гіршої якості, але безкоштовне; громадянський мир і політична стабільність виправдовують деякі обмеження свобод. Зауважимо, що 68% білорусів погоджувалися із позиціями “соціального контракту” і лише 5–6% відкидали його [3, с. 8–9]. Отже, більшість населення приймало умови, які надавала держава, що дозволяло тривалий час утримувати баланс у їх взаємовідносинах.

Прагнучи зрозуміти феномен білоруської стабільності, дослідники зазначають, що він не вичерпується лише репресивною природою режиму О. Лукашенка, зовнішніми джерелами підтримки білоруської моделі (перш за все, російських нафтогазових субсидій), “традиційним”, патріархальним характером білоруського суспільства, яке не спроможне висувати певні претензії владі, обговорювати альтернативи і вибирати серед них. Вказують також на зміну типу легітимації політичної влади, що давало змогу зберігати соціальну підтримку. Так, якщо у середині 1990-х рр. підтримка Лукашенко базувалася на факторі харизми та особистих симпатіях, то вже до виборів 2001 р. вона змінилася на “раціональну” підтримку. Білоруський філософ Валентин Акудович нагадує про проблему незавершеності національного будівництва у Білорусі на руїнах колишнього

Радянського Союзу та прагненні змінити розруху на стабільність і впевненість, що були характерні для початку 1990-х рр. [2, с. 4, 9]. На думку Jovita Pranevičiūtė-Neliupšienė і Zhanna Maksimiuk білоруський вид соціального договору, досягався не лише шляхом репресій чи будь-якої іншої форми державного насильства, а й через “авторитарну угоду”, або неявну домовленість між правлячими елітами та громадянами, згідно з якою громадяни відмовлялися від політичного впливу в обмін на державні витрати [5, с. 111]. Відтак, суспільство, хоча б частково погоджувалося з політичним ладом за рахунок “корисних послуг”, що їм надавала держава [4, с. 4].

У рамках “соціального контракту”, завдяки наявності значної кількості держпідприємств, влада давала змогу отримати робоче місце. Як правило, з невисокою зарплатою, проте така можливість була. Крім того, на протязі багатьох років ціни на продукти і послуги субсидувалися [18]. Держава гарантувала не лише працевлаштування, а й значну увагу приділяла зростанню платоспроможного попиту населення як фактору підйому економіки. Впродовж багатьох років стрімко зростали заробітна плата та інші види доходів населення. Вживалися заходи щодо недопущення сильного соціального розшарування, проводилася політика перерозподілу доходів на користь малозабезпечених верств населення [19].

Важливим аспектом “соціального контракту”, що реалізовувався у Білорусі, було субсидування тарифів на послуги житлово-комунального господарства та часткова компенсація цього субсидування за рахунок оплати його суб’єктами господарювання зазначеновищими тарифами [20, с. 13]. Так, у Білорусі населення оплачувало лише незначну частину (у 2012 р. – 12%, у 2014 р. – 25%) вартості житлово-комунальних послуг, основний тягар оплати яких забезпечували підприємства у рамках “перехресного субсидування” [19; 20, с. 13]. Соціолог Філіп Біканов називає також інші “блага білоруської соціальної держави”, що впродовж багатьох років обмінювалися на лояльність, як-от, доступна медицина, освіта, рівні дороги, чисті міста, зростання доходів населення [21].

Зазначимо, що окрема увага у рамках соціального контракту приділялася зайнятості, працевлаштуванню з метою недопущення безробіття. Держава використовувала різні стимули, зокрема, підвищувала доходи населення, які за 2000–2015 рр. збільшилися у 4 рази, а також прагнула працевлаштувати усіх, хто шукав роботу, пропонувала низку додаткових послуг. З іншого

боку, усіляко не заохочувалося безробіття. Зокрема, низьким був розмір соціальної допомоги із безробіття, яку можна було отримати зареєстрованим безробітним, беручи участь у виконанні трудових робіт. Крім того, безробіття каралося на законодавчому рівні. Так, з метою стимулювання трудової активності населення Президент Республіки Білорусь Олександр Лукашенко 2 квітня 2015 р. підписав Декрет № 3 “Про запобігання соціального утриманства”, згідно якого громадяни держави, іноземні громадяни і особи без громадянства, які отримали дозвіл на постійне проживання у Білорусі, у випадку їх неучасті у фінансуванні державних витрат чи участі у такому фінансуванні менше 183 календарних днів у податковому періоді визнаються платниками збору на фінансування державних витрат [22]. У результаті працездатні громадяни зобов’язувалися платити щорічний збір у розмірі близько 230 євро, якщо вони не сплачували податок понад 183 календарні дні. Однак через хвилі протестів проти цього декрету, О. Лукашенко 26 січня 2018 р. скасував так званий “декрет про дармоїдів”, як його назвали у народі. Натомість прийняв інший, що передбачав можливість втрати субсидій за оплату комунальних послуг, медицину і освіти, для тих, хто, будучи працездатним, не працював.

“Соціальний контракт” пенсіонерів з владою полягав у формулі “лише б не було війни”, що вказував на мінімальні вимоги чверті населення країни до держави, яка готова надати цей “соціальний пакет”, а на фоні чистих вулиць і порядку навіть гарантувати певне зростання зарплат і пенсій [2, с. 6].

Таким чином, гарантії працевлаштування і зайнятості, заробітних плат, пенсій, ціновий контроль, пільги на ЖКГ, законність і захист від криміналу, турбота про здоров’я і життя людей упродовж тривалого часу складали основу “соціального контракту” між державою і суспільством у Білорусі.

На початку ХХІ ст. білоруська влада стикнулася з новими соціальними запитами, що здебільшого були зумовлені політикою підвищення доходів, яку проводила держава. Склалася ситуація, коли соціальні зобов’язання розширилися, а держава не завжди спроможна була їх виконати. У результаті вона була змушена зробити кроки назустріч економічній лібералізації, у тому числі для підтримки контракту з тими громадянами, чий очікування вона ледве могла задовольнити. Держава стала заохочувати, відкрито чи приховано

“вихід” із контрактних зобов’язань у приватний сектор або у трудову еміграцію [2, с. 6].

Висновки дослідження “соціального контракту”, що були здійснені експертами БІСД (BISS) у 2013–2014 рр. після колізій, які відбувалися в економічному і політичному житті Білорусі впродовж 2009–2011 рр., виявилися здебільшого парадоксальними. Назвемо деякі з них. По-перше, хвиля криз не призвела до руйнування довіри білорусів до держави. По-друге, згода населення з основними параметрами “соціального контракту” залишилася на колишньому рівні. Парадоксально, але білоруси стали вище оцінювати ті послуги, які надає їм держава, і при цьому – вимагати від держави менше, дедалі більше покладаючись на себе. По-третє, з одного боку, різні соціальні групи продовжували використовувати патерналістську державу як постачальника “анестезії”, демонструючи лояльність, і, не бажаючи змінювати модель, що існувала, з іншого – шукали способи зниження власних ризиків (“вихід” при збереженні “лояльності”). По-четверте, подвійна стратегія і підтримка білорусами статус-кво пояснюється “залежністю від колії”. Так, за результатами національного опитування BISS (2014 р.), не дивлячись на те, що понад 75% білорусів вважають за необхідне проведення в країні реформ, лише 15% респондентів однозначно готові терпіти негативні наслідки від реформування. По-п’яте, реакція на хвилю криз продемонструвала громадську гнучкість щодо правил гри, що спускаються різним соціальним груп, і значно “здешевила” вартість “соціального контракту” для влади: схожий рівень підтримки купується за менші в обсязі соціальні виплати [3, с. 2].

Бачимо, що соціальні групи у Білорусі з часом менше залежали від держави, при цьому позитивно оцінювали блага, які вона надавала. Запит на різні преференції чи пільги від держави продовжував зберігатись, навіть при тому, що вони стали суттєво меншими. Тут, на нашу думку, проявилися ментальні риси білоруської нації, що характеризуються терпимістю, стриманістю, схильністю до дотримання правових норм. Вважаємо, що соціальний контракт, у рамках тих соціальних гарантій, які влада надавала білорусам, зберігався, допоки у громадянства не змінилися ціннісні орієнтації, пріоритетом яких стала участь суспільства у формуванні основних векторів політики держави. Це закономірний процес формування нації, громадянського суспільства. “Соціального пакету”, що мали білоруси, у нових умовах було недостатньо, суспільство прагнуло

реалізації своїх громадянських прав і свобод. А в ситуації, коли влада не могла їх надати, відбувся розрив “соціального контракту”, що спостерігали в Білорусі у 2020 році.

Погляд на функціонування і розпад “соціального контракту” між державою і суспільством у Білорусі подає політолог А. Сивіцький, який зауважує, що спочатку білоруська влада гарантувала більшості громадян прийнятний рівень життя, а натомість вимагала лояльності. Але після кризи 2014–2015 рр. цей суспільний договір трансформувався у контракт безпеки: держава на тлі війни між Росією і Україною “продавала” білорусам військово-політичну стабільність знову ж в обмін на лояльність [10]. Він зазначає про те, що президентська кампанія 2020 року у Білорусі відбувалася в абсолютно новому глобальному контексті: руйнування старого світопорядку, пандемія коронавірусу і нова Велика рецесія. Серед цих чинників, на думку А. Сивіцького, найбільші передумови для розриву “соціального контракту” мала епідемія COVID-19 та реакція на неї білоруської влади, яка оцінювала її не у санітарно-епідеміологічних поняттях або ж у вимірі біологічної безпеки, а у термінах “коронапсихозу” та “інфodemії” [11]. Соціолог Ф. Біканов вважає, що вибух у 2020-му році відбувся здебільшого через те, що частина зобов’язань в рамках “соціального контракту” у Covid була порушена, “особливо – повага з боку держави”. І ті люди, які раніше обирали стратегію виходу і навіть лояльності, зважилися на протест [21].

Зауважимо, що глобальна економічна рецесія, викликана пандемією, падінням цін на нафту, торговельними війнами між основними світовими геополітичними гравцями, призвела до погіршення соціально-економічної ситуації у Білорусі. Експерти навіть прогнозували, що її наслідки можуть стати “ідеальним штормом” для білоруської економіки. Всі ці фактори підривали спроможність влади забезпечувати основні умови “соціального контракту” – захист здоров’я і життя людей, а також прийнятний рівень добробуту так званого “базового електорату” Олександра Лукашенка (представників бюджетної сфери, держсектору, пенсіонерів, жителів селищ, частини індивідуальних підприємств).

Під час президентської кампанії–2020 основними засадами “соціального контракту” було збереження незалежності держави. Проте в умовах економічної кризи, пов’язаної із пандемією COVID-19 та глобальною економічною рецесією, важливими були антикризові заходи на подолання

цих проблем, а також ті, що спрямовані на структурне реформування соціально-економічної сфери і трансформацію політичної системи у напрямку її демократизації.

У цьому контексті А. Сивіцький зауважує: “Мова йде не лише про запуск політичних і економічних реформ, а й формулювання нового соціального контракту, в основі якого лежить можливість активної участі різних груп і співтовариств у прийнятті рішень, вирішенні проблем і формування політик в обмін на політичну лояльність державі” [10].

Проте влада обрала інший сценарій розвитку подій у Білорусі, що полягав у ігноруванні реформ, арештах альтернативних кандидатів у президенти, звинуваченні сусідніх держав, зокрема, Польщі, Литви, України щодо втручання у внутрішні справи Білорусі з метою дестабілізації ситуації, активній підтримці росії для збереження статус-кво. Ці дії керівництва викликали несприйняття серед значної частини білорусів. А фальсифікація результатів президентських виборів 9 серпня 2020 р., на яких О. Лукашенко здобув 80,1% голосів, і особливо жорстокий розгін білоруськими силовиками мирних акцій протесту, що відбулися 9–11 серпня, насилля та катування демонстрантів стали тригерами до масових рухів у країні.

При цьому зауважимо, економічний чинник у протестах 2020 року у Білорусі не був домінуючим, що опосередковано підтверджує наявність “соціального контракту” між владою і суспільством, який у межах встановлених гарантій, тривалий час зберігав соціальну стабільність у республіці.

Після 2020 року ситуація в країні змінилася, простору для протестів не залишилося взагалі. Вихід став можливий, але не внутрішній, а фізичний – еміграція, дистанція від держави [17]. Зазначимо, що на початок 2023 р. 400–500 тис. осіб емігрували з Білорусі.

У лютому 2024 року фахівці Chatham House презентували дослідження “Изменения социального контракта в Беларуси” та порівняли його із опитуванням, що проводилося у 2009 р. Результати показали, що за 15 років погляди на взаємини між державою і суспільством у білорусів змінилися. Білоруси більше не розраховують, що держава буде “соціальною”, піклуватиметься про добробут людей та проводитиме патерналістську політику. Погляди суспільства, згідно опитування, стали більш проринкові. Цьому сприяв досвід роботи білорусів у приватному секторі, що зріс за ці роки. Нині люди більше віддають перевагу

ризиків і відповідальності, ніж соціальним гарантіям і стабільності, що забезпечує держава. На відміну від 2009 року більшість білорусів більше не схильні погоджуватися із меншою зарплатою в обмін на гарантії працевлаштування. Змінилася думка більшості і відносно держвласності на малі підприємства, зокрема, вони зараз вважають, що компанії повинні бути приватними та вільно продаватися без втручання держави [4, с. 5].

Зазначимо, що за цей час відбулося зниження соціальної підтримки та відміна низки пільг для населення. Державна допомога стала цілеспрямованішою, перелік категорій населення, які мають право на соціальні пільги, було ретельно переглянуто [5, с. 124].

Крім того, змінилися економічні цінності населення Білорусі. Результати опитування, проведеного ще у 2018 р., показують зниження запиту суспільства на державний патерналізм і збільшення – на реформи. Так, низький рівень державного патерналізму характерний для 61,3%, помірний – для 24,7%, високий – для 5,5% [13, с. 11]. Відповідно, зростала частка тих, хто поділяє цінності ринкової економіки.

Щодо оцінки внутрішньої політики, то з 2009 до 2024 рр. знизилася довіра людей до концепції “держава забезпечує мир і політичну стабільність, але обмежує населення в демократії і свободі слова”. Також у 2024 році майже половина білорусів декларує, що проста людина не захищена від свавілля влади [4, с. 40].

Формування нового соціального контракту відбувається не лише на фоні внутрішніх викликів, а й зовнішніх, пов’язаних із повномасштабною війною росії проти України, в якій білоруська влада виступила союзницею агресора. Білоруси бояться бути безпосередньо втягнутими у військові дії. У суспільстві зберігаються антивоєнні настрої [23].

Білоруський соціолог Ф. Біканов зазначає, що сьогодні соціальний контракт – це “мир замість справедливості”, люди задоволені, що нема війни, зовнішня війна стала ресурсом внутрішньої стабільності [17]. Результати соціологічного опитування, проведеного Chatham House з 9 грудня 2024 р. до 15 січня 2025 р., свідчать про те, що громадяни республіки сприймають Олександра Лукашенка як політика, який прагне запобігти втягуванню Білорусі в активні військові дії [24].

Тож вироблення нового “соціального контракту” між владою і суспільством у Білорусі, пов’язане із забезпеченням безпеки та базових соціальних гарантій [4, с. 54].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, наявність “соціального контракту” між державою і суспільством є однією з особливостей білоруського шляху розвитку в умовах пострадянських перехідних процесів. Його аналіз у 1994–2024 рр. показує формування та еволюцію взаємодії влади і населення у контексті трансформаційних змін, розкриває природу білоруської соціально-політичної стабільності, що тривала до подій 2020 року, висвітлює причини розпаду суспільного договору та вироблення нового формату взаємин між державою і суспільством в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів сьогодення.

Початково суспільний договір формувався як неформальна угода, в якій держава пропонувала стабільність і соціальні гарантії в обмін на політичну лояльність та низький рівень громадської активності. Ця модель, що спиралася на державний патерналізм, упродовж тривалого часу забезпечувала баланс у взаємних зобов’язаннях. Проте на початку ХХІ ст. через посилення економічних труднощів, проблем із структурною перебудовою економіки, держава не завжди була спроможна задовольнити соціальні гарантії населенню, відбувалося поступове їх скорочення. Крім того, змінилися ціннісні орієнтації білоруського суспільства у бік зростання проринкових поглядів, а також прагнень до реалізації своїх громадянських прав і свобод. А в ситуації, коли влада не могла їх у повній мірі надати, відбувся розрив “соціального контракту”. Держава мала можливість його “перезаклучити”, наповнивши новим змістом, адаптувавши до запитів і очікувань суспільства. Однак, її реакція у ході подій 2020 року засвідчила про те, що суспільний договір, який базувався на механізмі взаємних зобов’язань, вичерпав свій потенціал.

“Соціальний контракт”, що сьогодні формується, залежить не лише від внутрішніх змін, а й від зовнішніх умов, зокрема, пов’язаний із повномасштабною російсько-українською війною та статусом Білорусі як союзниці агресора росії. Тому питання безпеки та реалізація елементів соціальної політики, зокрема, створення державою умов і можливостей для білоруського суспільства самим забезпечувати свій економічний добробут та бажаний рівень життя, є основними складовими нового суспільного договору у Білорусі. Подальший розвиток взаємин між владою і суспільством залежатиме від урахування державою змінених суспільних очікувань і запитів, вироблення нових ефективних форм взаємної

відповідальності, а також від завершення війни та становитимуть науковий інтерес у контексті реалізації подальших дослідницьких завдань.

Список літератури:

1. Шевцов Ю. Объединенная нация. Феномен Беларуси. Минск: Издательство “Европа”, 2005. 256 с.
2. Социальные контракты в современной Беларуси. Под ред. К. Гайдука, Е. Раковой, В. Силицкого. СПб.: Невский простор, 2009. 224 с.
3. Пикулик А., Артеменко Е. Социальный контракт: двойная стратегия. Исследование. BISS. 12 июня, 2014. 15 с. URL: https://belinstitute.com/sites/default/files/2020-05/BISS_SA03_2014ru.pdf.
4. Изменения социального контракта в Беларуси. Результаты опроса общественного мнения, проведенного с 3 по 22 февраля 2024 г. Chatham House. 2024. 55 с. URL: https://www.researchgate.net/profile/Barry-Turner-2/post/Can_rational_thought_exist_without_language/attachment/6602e75f9141d41f474340c1/AS%3A11431281231603013%401711466334968/download/Chatham+House+-+Belarus+-+XVIII+%28ru%29.pdf.
5. Pranevičiūtė-Neliupšienė J., Maksimiuk Z. Authoritarian bargain in Belarus: the system of social benefits as a factor of regime stability. *Politologija*. 2012. № 4. С. 106–140.
6. Wilson A. Belarus: from a Social Contract to a Security Contract? *The Journal of Belarusian Studies*. December 2016. 8 (1). С. 78–91.
7. Karbalevich V. The Belarusian Model of Transformation: Alaksandr Lukashenka's Regime and the Nostalgia for the Soviet Past: An Attempt at Analysis. *International Journal of Sociology*. December 2001. 31(4). С. 7–38.
8. Добрински Р., Адаров А., Борнукова К., Хавлик П., Хуня Г., Крук Д., Пиндюк О. (2016). Белорусская экономика: вызовы застопорившихся реформ. Аналитический доклад 413. Ноябрь. 173 с.
9. Струк М., Хомич В. Постсоциалистическое развитие Беларуси в XXI веке: экономика, население, уровень жизни. *Український географічний журнал*. 2018. № 3. С. 44–56. URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/ugj-2018-3-44-56.pdf>.
10. Арсений Сивицкий: главные соперники Лукашенко на выборах – ККК. 18.06.2020. URL: https://gazetaby.com/post/arsenij-sivickij-glavnye-soperniki-lukashenko-na-/164704/?utm_source=chatgpt.com.
11. Сивицкий: “Выборы в Беларуси будут проходить в условиях идеального шторма и штурма”. 13.05.2020. URL: <https://gazetaby.com/post/sivickij-vybory-v-belarusi-budut-proxodit-v-uslov/163440/>.
12. Papko A., Kozarzewski P. The Evolution of Belarusian Public Sector: From Command Economy to State Capitalism? CASE Working Papers No. 12 (136). CASE – Center for Social and Economic Research 28 Apr 2020. Warsaw. 45 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/227672/1/1701155354.pdf>.
13. Урбан Д. Экономические ценности населения Беларуси в 2018 году. Исследовательский центр ИПМ. 2019. 36 с. URL: <https://www.research.by/webroot/delivery/files/wp2019r01.pdf>.
14. 'He stopped listening... and became cruel': Lukashenko remembered by former campaign manager. 24/09/2020. URL: https://www.euronews.com/my-europe/2020/09/24/he-stopped-listening-and-became-cruel-lukashenko-remembered-by-former-campaign-manager?utm_source=chatgpt.com.
15. Национальный архив Республики Беларусь. Ф. 323. Оп. 1. Спр. 5.
16. Данильченко А., Данильченко Т. Основные направления социально-экономической модели развития Республики Беларусь. *Социально-ориентированная модель экономического развития: опыт Германии и Беларуси: материалы Междунар. науч.-практ. конф.* Минск, 18 мая 2011 г. / Фонд им. Фридриха Эберта [и др.]. Минск: И. П. Логвинов, 2011. С. 89–95.
17. Реальная социология: беларусы и Лукашенко. Новый социальный контракт. Банк идей. 2025. <https://ideasbank.vision/mediacat/realnaja-sociologija-belarusy-i-lukashenko-novyj-socialnyj-kontrakt/>.
18. Борнукова: Властям пора задуматься о новом социальном контракте с населением. 4 апреля 2017. URL: <https://udf.name/news/politic/154773-bornukova-vlastyam-pora-zadumatsya-o-novom-socialnom-kontrakte-s-naseleniem.html>.
19. Шурубович А. Белорусская экономическая модель перед лицом тяжелых испытаний. Россия и мир в XXI веке. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/beloruskaya-ekonomicheskaya-model-pered-litsom-tyazhelyh-ispytaniy/viewer>.
20. Царик Ю. Белорусская экономика: достижения и ограничения молчаливых реформ 2015–2017 гг. Минск, 2017. 27 с.
21. Меньше плюшек, больше лояльности и прорежимная молодежь. Филипп Биканов о том, что будет с социальным контрактом. 06.11.2025. URL: https://planbmedia.io/signal/menshe-pljushek-bolshe-loyalnosti-i-prorezhimnaya-molodezh-filipp-bikanov-o-tom-chto-budet-s-socialnym-kontraktom.html?utm_source=chatgpt.com/.
22. Декрет Президента Республики Беларусь № 3 “О предупреждении социального иждивенчества” от 2 апреля 2015 г. URL: <https://president.gov.by/ru/documents/dekret-3-ot-2-aprelja-2015-g-11135>.

23. 40 відсотків білорусів не підтримує РФ у війні проти України. Ще третина відмовчується з міркувань безпеки. Служба зовнішньої розвідки України. 18.01.25. URL: <https://szru.gov.ua/news-media/news/40-vidsotkiv-bilorusiv-ne-pidtrymuie-rf-u-viini-proty-ukrainy-shche-tretyna-vidmovchietsya-z-mirkuvan-bezpeky/>

24. Belarus presidential elections 2025 – public opinion perceptions. Chatham House. 24 January 2025. URL: <https://www.chathamhouse.org/2025/01/belarus-presidential-elections-2025-public-opinion-perceptions>.

Valion O.P. “SOCIAL CONTRACT” BETWEEN THE AUTHORITIES AND SOCIETY IN BELARUS IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATIONAL CHANGES (1994–2024)

The article reveals the peculiarities of the relationship between the state and society in Belarus in the context of transformational changes during 1994–2024. It presents a view on the functioning and evolution of the “social contract” as an informal agreement between the Belarusian authorities and the population, within the framework of which the former guaranteed stability and social guarantees, while society maintained political loyalty. It is noted that the existential values of Belarusians included the desire for well-being, stability, security, order, and social justice. Society accepted the conditions provided by the state, which for a long time allowed maintaining a balance in their relationships and preserving social and political stability. It is shown that over time, the demand for state paternalism in Belarusian society decreased, while the share of those who share the values of a market economy increased. The “social package” that Belarusians had was insufficient under the new conditions, and society sought to realize its civil rights and freedoms. In a situation where the authorities could not provide them, the “social contract” collapsed, which was observed in Belarus in 2020. It is indicated that for many years the financial basis of the social contract was Russian subsidies, access to which has slowed down the socio-economic transformation of Belarus and increased its dependence on Russia. The “social contract” that is being formed today depends not only on internal changes but also on external conditions, in particular those related to the Russian-Ukrainian war and the status of Belarus as an ally of Russia, the aggressor state. It is emphasized that issues of security and ensuring elements of social policy are the main components of the new format of relations between the authorities and the population in Belarus. We argue that their further development will depend on the state’s consideration of changed social expectations and demands, the development of new effective forms of mutual responsibility, as well as on the conditions of the end of the war and changes in the regional security system.

Key words: Belarus, “social contract”, values, authorities, society, social guarantees, loyalty, stability.

Дата надходження статті: 03.10.2025

Дата прийняття статті: 15.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025